

Rola OZSS w sprawach nieletnich

Maciej Andrzejewski

Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny
w Siedlcach

W artykule poddano analizie działalność Opiniodawczych Zespołów Sądowych Specjalistów w sprawach nieletnich jako jedną z form poszukiwania informacji o osobowości nieletniego i przyczynach jego demoralizacji. Opisano zasadę indywidualizacji w regulacjach krajowych i międzynarodowych jako podstawowy cel postępowania w sprawach z udziałem nieletniego, który służy wydaniu prawidłowego rozstrzygnięcia i zapewnieniu rzetelnego postępowania. Ukazano również ewolucję kształtowania się ośrodków opiniodawczych nieletnich w Polsce oraz poddano ocenie obecne regulacje ustawowe i wykonawcze. Pełny obraz omawianej instytucji uzupełnia zestawienie zebranych danych empirycznych, które rzutują na ocenę kompleksowej opinii pochodzącej od specjalistów poprzez wskazanie mankamentów jej wykorzystania przez sąd w sprawach z udziałem nieletniego.

SŁOWA KLUCZOWE:

OPINIODAWCZE ZESPOŁY SĄDOWYCH SPECJALISTÓW, POSTĘPOWANIE W SPRAWACH NIELETNICH, POSTĘPOWANIE KARNE

Niegdyś Janusz Korczak, wyjaśniając dorosłym świat dziecka, słusznie spuentował, że „Dziecko chce być dobre. Jeśli nie umie – naucz. Jeśli nie wie – wytłumacz. Jeśli nie może – pomóż”. W tym stwierdzeniu niejako zawiera się idea postępowania wobec nieletnich dopuszczających się czynów karalnych albo wykazujących przejawy demoralizacji, co potwierdza już sama preambuła ustawy z dnia 26 października 1982 r. o postępowaniu w sprawach nieletnich (upsn) w następujących słowach:

W dążeniu do przeciwdziałania demoralizacji i przestępczości nieletnich i stwarzania warunków do powrotu do normalnego życia nieletnim, którzy popadli w konflikt z prawem bądź z zasadami współżycia społecznego, oraz w dążeniu do umacniania funkcji opiekuńczo – wychowawczej i poczucia odpowiedzialności rodzin za wychowanie nieletnich na świadomych swych obowiązków członków społeczeństwa stanowi się, co następuje¹. (Dz.U. z 2018 r. poz. 969 t.j. ze zm.)

Trafnie podkreślił to również Trybunał Konstytucyjny (TK) w jednym ze swoich wyroków:

Prawo dotyczące nieletnich ma na celu całościową ochronę nieletniego jako osoby, ochronę jego praw, prawidłowości jego rozwoju oraz pozycji w różnych relacjach społecznych. Funkcja ochronna prawa nieletnich zasadniczo różni się od funkcji ochronnej, jaką pełni prawo karne. Celem postępowania w sprawach nieletnich jest ochrona dziecka (nieletniego) przed niepożądanymi zachowaniami czy demoralizacją, nie zaś ochrona społeczeństwa przed nieletnim. Również jeżeli chodzi o funkcję naprawczą (kompensacyjną), to celem prawa karnego jest danie satysfakcji pokrzywdzonemu i naprawienie wyrządzonej mu przestępstwem szkody, podczas gdy w przypadku prawa dotyczącego nieletnich prymat mają cele wychowawcze². (Wyrok TK z dnia 29 czerwca 2016 r., SK 24/15, OTK-A 2016 poz. 46)

Pełniejszym rozwinięciem deklaracji ustawodawcy, zawartym w uroczystym wstępie do upsn, jest dopiero treść art. 3 § 1 nakazująca kierować się przede wszystkim dobrem nieletniego, dążąc do osiągnięcia korzystnych zmian w jego osobowości i zachowaniu oraz zmierzając w miarę potrzeby do prawidłowego spełniania przez rodziców lub opiekuna ich obowiązków wobec nieletniego, a także uwzględniając

-
- 1 W doktrynie prawa od wielu lat podnosi się zaniedbania ustawodawcy w aspekcie profilaktycznym, tj. przeciwdziałaniu demoralizacji nieletnich i popełnianiu przez nich czynów karalnych, oraz postuluje wkraczanie państwa już na etapie samego zagrożenia nieletniego powyższymi zjawiskami (Konarska-Wrzošek, 1999; Strzembosz, 1984b). Pewnym rozwiązaniem pozostaje w tym zakresie postępowanie na gruncie art. 109 § 1 Ustawy z dnia 25 lutego 1964 r. – Kodeks rodzinny i opiekuńczy (Dz.U. z 2020 r. poz. 1359 t.j.), które aktualizuje się już w chwili zagrożenia dobra dziecka. Jest to jednak odrębny tryb postępowania w sprawach rodzinnych i opiekuńczych.
 - 2 Ustawodawca zatem rezygnuje z represji jako środka stosowanego wobec nieletnich (zob. również wyrok SN z dnia 18 września 1984 r., III KR 237/84, LEX nr 17574). Jak słusznie podkreśla Strzembosz, ustawa z 1982 r. w stosunku do dotychczasowych regulacji Kodeksu karnego z 1932 r. „zatraciła swój karno-prawny charakter, zbliżając się do ustawodawstwa socjalnego, które dotychczas nie obejmowało problematyki niedostosowania społecznego dzieci i młodzieży” (Strzembosz, 1985).

przy tym interes społeczny³. Z tego punktu widzenia, podstawowym celem sądu w toku postępowania jest zebranie kompletnych danych o osobie nieletniego, gdyż ich brak uniemożliwia wydanie prawidłowego orzeczenia i wyboru odpowiedniego środka wychowawczego lub poprawczego albo ukształtowania kary w wypadku orzeczenia jej na podstawie art. 10 § 2 Ustawy z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny (kk; Dz.U. z 2021 r. poz. 2345 t.j.; postanowienie SN z dnia 24 czerwca 1983 r., III KZ 87/83, OSNKW 1983, nr 12, poz. 97). Jak słusznie podkreśla się w piśmiennictwie, przeprowadzenie kompleksowej diagnozy nieletniego jest także nieodzowne dla prawidłowego przebiegu postępowania w zakresie zagwarantowania rzetelnego procesu (Mączyńska, 2017)⁴.

W związku z tym w niniejszym opracowaniu za cel postawiono sobie zbadanie roli, jaką odgrywają opinie przygotowywane przez Opiniodawcze Zespoły Sądowych Specjalistów (OZSS) w sprawach nieletnich. Oznacza to zatem, że dotyczyć to będzie: osób do 18 lat przejawiających demoralizację, osób w wieku 13–16 lat popełniających czyn karalny, osób do 21 lat, wobec których jest wykonywany środek wychowawczy lub poprawczy, oraz osób, do których na zasadzie art. 10 § 2 kk przeprowadza się postępowanie karne⁵. Zestawienie minionych regulacji oraz obecnych bolączek postępowania opiniodawczego na tle analizy dogmatycznej i statystycznej ma uzmysłowić, na ile w tych postępowaniach urzeczywistnia się idea kierowania dobrem nieletniego, polegająca także na kompleksowym zebraniu informacji o jego osobowości, stopniu demoralizacji i etiologii jej powstania. Tylko z takim, pełnym obrazem nieletniego sędzia jest zdolny do wydania prawidłowego rozstrzygnięcia z pożytkiem dla procesu wychowawczego nieletniego, który z różnych przyczyn znalazł się na marginesie społecznym, i dla społeczeństwa, w którym za chwilę będzie on funkcjonował.

3 W piśmiennictwie podkreśla się, że obecna ustawa realizuje model opiekuńczo-wychowawczo-ochronny, stanowiąc kompromis między podejściem wyłącznie terapeutycznym a jurydycznym, egzekwującym odpłatę za czyn (Włodarczyk-Madejska, 2016a).

4 Zob. wyrok ETPC z dnia 16 grudnia 1999 r., T. przeciwko Zjednoczonemu Królestwu nr 24724/94 (LEX nr 76925) traktujący o zasadach rzetelnego postępowania wobec nieletnich. Jak podkreśla się w orzeczeniu, samo wymierzenie karnej odpowiedzialności nie stanowi naruszenia zarówno art. 3, jak i art. 6 ust. 1 Europejskiej Konwencji o Ochronie Prawa Człowieka i Podstawowych Wolności (Dz.U. z 1993 r. Nr 61 poz. 284). Niezbędne jest jednak, aby dziecko oskarżone o popełnienie przestępstwa było sądzone w sposób odpowiadający wiekowi, stopniowi dojrzałości intelektualnej i emocjonalnej oraz przyczyniało się do rozwoju zdolności pojmowania dziecka i jego udziału w procesie.

5 Dotychczasowe badania statystyczne pokazują, że spośród wszystkich opinii sporządzanych przez OZSS w sprawach nieletnich przez sądy rodzinne i przez sądy karne według dyspozycji art. 10 § 2 kk, te ostatnie stanowią średnio jedynie 1/3 wszystkich przypadków (Ostaszewski, 2010).

ZASADA INDYWIDUALIZACJI JAKO PODSTAWA DZIAŁALNOŚCI OPINIODAWCZEJ W SPRAWACH NIELETNICH

Zasada indywidualizacji zastąpiła wcześniejsze kryteria rozeznania (Karpiński, 1960)⁶ i była adekwatną odpowiedzią na postęp w naukach kryminologii oraz rozwijających się prądach pozytywizmu prawniczego. Przesunęła ona uwagę sądu z popełnionego czynu na osobę nieletniego, pozwalając Temidzie niejako widzieć więcej niż kwalifikację prawną czynu czy negatywne jego następstwa. Istotny staje się tu etap znacznie wcześniejszy, rozszerza się perspektywę poznania na wszystkich, którzy mogli stanowić czynnik uaktywniający lub pogłębiający demoralizację. Skoro reakcja sądu ma przede wszystkim mieć walor wychowawczy, to bardziej niż poznanie szczegółów samego czynu interesuje go diagnoza osoby nieletniego. Zasada ta obowiązuje w trybie postępowania opiekuńczo-wychowawczego czy poprawczego, nie pomijając także szczególnego trybu odpowiedzialności nieletnich, którzy osiągnęli 15 r.ż. i dopuścili się czynu wymienionego w katalogu z art. 10 § 2 kk⁷. Wdrożeniem zasady indywidualizacji w postępowaniu w sprawach nieletnich jest z pewnością sporządzenie przez OZSS kompleksowej opinii o osobowości nieletniego, która w założeniu ma ułatwić sądowi podjęcie najwłaściwszej decyzji co do rodzaju zastosowanego środka wychowawczego czy poprawczego.

Trzeba tu jednak wyraźnie zaakcentować, że idea uwzględnienia indywidualnej sytuacji nieletniego stanowi obowiązek wytykający z zarówno prawa międzynarodowego, jak i krajowych regulacji. W pierwszym międzynarodowym instrumencie prawnym określającym kompleksowo szczegółowe normy dla sądownictwa dla nieletnich, w tzw. regułach pekińskich przyjętych przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych w dniu 29 listopada 1985 r.⁸, podkreślano konieczność ustalenia

6 W aktach prawa międzynarodowego zasada indywidualizacji pojawiła się w raporcie Sekretariatu ONZ o zapobieganiu przestępczości nieletnich przygotowanym przez I Kongres ONZ w Genewie w 1955 r. (Strzembosz, 1984b).

7 Statystyki pokazują, że wśród czynów zabronionych nieletni najczęściej są pociągani do odpowiedzialności karnej za rozbój (ok. 70%) i zabójstwo (ok. 15%), a znacznie rzadziej – za uszczerbek na zdrowiu lub zgwałcenie (Ostaszewski, 2010).

8 Wzorcowe Reguły Minimum Narodów Zjednoczonych dotyczące Wymiaru Sprawiedliwości wobec Nieletnich, uzupełniono później Przewodnikiem Narodów Zjednoczonych dla Zapobiegania Przestępczości Nieletnich (Przewodnik Rijad) i Zasadami Narodów Zjednoczonych dla Ochrony Nieletnich, którzy Utracili Wolność (Zasady JDL). Same tzw. reguły pekińskie poprzedziły i stały się w dużej mierze normatywną podstawą dla art. 40 Konwencji o Prawach Dziecka z 1989 r. przyjętej przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych z dnia 20 listopada 1989 r. (Dz.U. z 1991 r. Nr 120 poz. 526; zob. Banaszak, 2019; Grześkowiak, 1987; Korcyl-Wolska, 2015; Taracha, 2020).

podstawowych warunków życia nieletniego i okoliczności, w których przestępstwo zostało popełnione, choć tutaj odnoszono się jedynie do walorów wywiadu środowiskowego (reguła 16.1.). Dopiero w kolejnych wytycznych zaczęły pojawiać się stwierdzenia, że przeprowadzenie wywiadu środowiskowego może okazać się niewystarczające i niezbędna jest ocena osobowości oraz potrzeb nieletniego, których deficyt uruchomił proces demoralizacji. O badaniu osobowości młodego człowieka stanowią chociażby Zalecenia Nr R (87) 20 Komitetu Ministrów dla państw członkowskich w sprawie reakcji społecznych na przestępczość nieletnich z dnia 17 września 1987 r. i kontynuuje je Zalecenie Rec (2003) 20 Komitetu Ministrów dla państw członkowskich dotyczące nowych sposobów postępowania w kwestii przestępczości nieletnich oraz roli systemu wymiaru sprawiedliwości wobec nieletnich (Jaros, 2012). Przy konieczności sięgania po nowe metody i sposoby interwencji wymienia się potrzebę wszechstronnego podejścia do przestępczości nieletnich obejmującego wiele służb i podmiotów, które wśród różnych czynników uwzględniają uwarunkowania indywidualne, związane z rodziną, szkołą czy daną społecznością lokalną. Najpełniej eksponują zasadę indywidualizacji ostatnie dokumenty, w tym Zasady europejskie dotyczące kar i środków alternatywnych stosowanych wobec sprawców nieletnich z dnia 5 listopada 2008 r.⁹ oraz Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady Unii Europejskiej w sprawie gwarancji procesowych dla dzieci będących podejrzanymi lub oskarżonymi w postępowaniu karnym z dnia 11 maja 2016 r. (Dz.U.U.E.L.2016.132.1), w których definiuje się zasadę indywidualizacji przez uwzględnienie wieku, fizycznego i psychicznego rozwoju, zdolności i osobistych uwarunkowań, co dalej prowadzi do zidentyfikowania szczególnych potrzeb nieletniego. W indywidualnej ocenie nakazuje się zwracać uwagę na osobowość i stopień dojrzałości, jego sytuację ekonomiczną, społeczną i rodzinną, w tym na otoczenie, w którym dziecko żyje.

Aby osiągnąć w postępowaniu z nieletnim cele zawarte w aktach prawa międzynarodowego, w art. 3 § 2 upsn nakazuje się brać pod uwagę jego osobowość, a w szczególności wiek, stan zdrowia, stopień rozwoju psychicznego i fizycznego, cechy charakteru, a także zachowanie, przyczyny i stopień demoralizacji, charakter środowiska oraz warunki wychowania (Wierzbicki, 1984). Przepis ten nawiązuje do postanowień obecnego art. 32b upsn, gdzie wśród celów postępowania wymienia się zbieranie danych o nieletnim oraz jego warunkach wychowawczych, zdrowotnych i bytowych. Uzyskanie tak szczegółowych, powiązanych z wiedzą specjalistyczną

9 Zalecenie CM/Red (2008)11 Komitetu Ministrów dla państw członkowskich w sprawie zasad europejskich dotyczących kar i środków alternatywnych stosowanych wobec sprawców nieletnich z dnia 5 listopada 2008 r. wraz z Załącznikiem do Zalecenia (Jaros, 2012).

danych o nieletnim nie może odbyć się bez szeroko zakrojonej współpracy sądu z instytucjami pomocniczymi w procesie orzekania. Za niezbędne instrumentarium do ustalenia etiologii zachowań nieletniego nie wystarcza bowiem zawsze to, co wynika z katalogu określonego w art. 32b § 2 upsn, tj. wysłuchanie nieletniego, rodziców, opiekunów, przeszukanie czy oględziny. Niezbędne zatem okazuje się przeprowadzenie wywiadu środowiskowego, wymienionego w art. 24 upsn, przeprowadzenie badań i opinii dotyczących stanu zdrowia psychicznego nieletniego w ramach art. 25a upsn czy w końcu zlecenie kompleksowej diagnozy osobowości nieletniego na podstawie art. 25 upsn, której zostaną poświęcone dalsze, szczegółowe rozważania. Wydaje się, że na zasadach ogólnych możliwe nadal pozostaje sporządzenie opinii przez biegłego wybranej specjalności, stosownie do treści art. 278 Ustawy z dnia 17 listopada 1964 r. – Kodeks postępowania cywilnego (kpc; Dz.U. z 2021 r. poz. 1805 t.j.) w zw. z art. 13 § 2 kpc w zw. z art. 20 § 1 upsn oraz skorzystanie z innych źródeł osobopoznawczych nieletniego, pochodzących choćby od szkolnych pedagogów lub ośrodków leczenia psychologicznego czy psychiatrycznego.

KSZTAŁTOWANIE SIĘ OŚRODKÓW DIAGNOSTYCZNYCH NIELETNICH W POLSCE

Zanim z początkiem 2016 r. pojawiły się OZSS-y, wcześniej funkcjonowały powołane zarządzeniem Ministra Sprawiedliwości z dnia 7 sierpnia 1978 r.¹⁰ Rodzinne Ośrodki Diagnostyczno-Konsultacyjne (RODK)¹¹, które początkowo koncentrowały się wyłącznie na sprawach karnych i nieletnich, aby od chwili powołania sądów rodzinnych rozszerzyć swoją działalność na sprawy opiekuńcze i rozwodowe, które wkrótce stanowiły już przeważającą część wydawanych opinii. Wyrokiem TK z dnia 28 października 2015 r. (U 6/13, OTK ZU 2015, z. 9A, poz. 154) wydawanie opinii w innych sprawach niż nieletnich uznano za przekroczenie umocowania ustawowego zawartego w art. 84 upsn. Przyczyniło się to do stwierdzenia niekonstytucyjności działalności RODK¹² i przejęcia ich działalności przez obecne OZSS-y, co jedno-

10 Jak podaje się w piśmiennictwie, w 2012 r. 46% wszystkich opinii dotyczyło spraw opiekuńczych, 20% – rozwodowych i po kilka procent innych spraw cywilnych i karnych, co oznacza, że zaledwie 32% wszystkich opinii wydano na zlecenie sądu w postępowaniu w sprawach nieletnich (Ostaszewski, 2013).

11 Warto tu odesłać do wielu opracowań poświęconych funkcjonowaniu RODK – np. Holewińska-Łapińska (2014), Iwaniuk (1975), Kubiak (1986), Skrętowicz, Kielasińska (1990) i Stojanowska (2002).

12 Trybunał orzekł, że § 11 ust. 1 rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości z dnia 3 sierpnia 2001 r. w sprawie organizacji i zakresu działania rodzinnych ośrodków diagnostyczno-konsultacyjnych (Dz.U. Nr 97 poz. 1063) oraz załącznik do tego rozporządzenia w zakresie wskazanym w sentencji

czeńście w sprawach rodzinnych i opiekuńczych wymusiło stworzenie podstawy do powyższego opiniowania w art. 290¹ kpc.

Jak się jednak okazuje, działalność opiniodawcza specjalistów służyła polskiemu wymiarowi sprawiedliwości jeszcze wcześniej, gdyż do zmiany w podejściu do nieletniego – najpierw na płaszczyźnie kryminologicznej – doszło w zasadzie na przełomie XIX i XX w. (Mogilnicki, 1925). W piśmiennictwie za prekursorów OZSS niektórzy uznają już Poradnie Pedagogiczne przy Towarzystwie Przyjaciół Dzieci, które organizowano od schyłku XIX w. (Klaus, 2009). Nie ma natomiast wątpliwości, że powstałe w 1932 r. poradnie pedagogiczne przy Patronacie Opieki nad Więźniami stanowiły dla sądu istotne źródło informacji o nieletnich. W latach 60. XX w. ośrodki diagnostyczne funkcjonowały jako Ośrodki Diagnostyczno-Selekcyjne przy zakładach poprawczych i schroniskach dla nieletnich (Skreutowicz, Kielasińska, 1990). Jak sama nazwa wskazuje, działalność tych wyspecjalizowanych placówek opierała się w pierwszej kolejności na zdiagnozowaniu nieprzystosowania społecznego nieletniego, a następnie na selekcyjnym doborze odpowiedniego środka, którego zastosowanie sugerowano sądowi w opinii (Nowak, 1975). Z 10 września 1974 r. Minister Sprawiedliwości zmienił ich nazwę na Ośrodki Diagnostyczne dla Nieletnich i jednocześnie dokonał systematyki dotychczas realizowanych zadań. Oprócz działań opiniodawczych ośrodki sprawowały opiekę nad wychowankami zakładu dla nieletnich, przy których prowadziły działalność. Dopiero zarządzeniem Ministra Sprawiedliwości z dnia 7 sierpnia 1978 r.¹³ powołano RODK, które wyraźnie rozszerzyły swoją działalność na aktywność w obszarze poradnictwa w sprawach rodzinnych i opiekuńczych. Nowa nazwa sugerowała także zmianę pewnych akcentów dotychczasowej działalności, zastępując bardziej autorytatywny termin „selekcja” „konsultacją” i podkreślając przez to autonomiczną decyzję sędziego jako najwyższego biegłego w sprawie. Funkcjonowały one najdłużej, aż do 1 stycznia 2016 r., kiedy ich działalność przejęły obecne OZSS-y na podstawie Ustawy z dnia

wyroku zostały wydane z przekroczeniem ustawowej normy upoważniającej, tj. art. 84 § 3 upsn, a przez to naruszają również art. 92 ust. 1 Konstytucji, z uwagi, że cytowana podstawa do wydania rozporządzenia z upsn dotyczy jedynie opinii w sprawach nieletnich, a więc nie pozostaje w związku merytorycznym i funkcjonalnym z wydanym na jej podstawie aktem wykonawczym. W drodze powyższego do procedury cywilnej wprowadzono podstawę do opiniowania w sprawach rodzinnych i opiekuńczych, zawartą w dodanym art. 290¹ kpc.

13 Zarządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 10 września 1974 r. w sprawie organizacji i zakresu działania ośrodków diagnostycznych dla nieletnich (Dz.Urz. Ministerstwa Sprawiedliwości Nr 8 poz. 44).

5 sierpnia 2015 r. o opiniodawczych zespołach sądowych specjalistów (uozss; Dz.U. z 2018 r. poz. 708 ze zm.).

AKTUALNE PROBLEMY OPINIOWANIA PRZEZ OZSS

Zadaniem OZSS jest sporządzanie na zlecenie sądu lub prokuratora opinii m.in. w sprawach nieletnich, na podstawie przeprowadzonych badań psychologicznych, pedagogicznych lub lekarskich (art. 1 ust. 1 uozss). Ustawodawca pozostawił sądowi pewną swobodę co do wyboru podmiotu dokonującego diagnozy osobowości nieletniego, choć OZSS został wymieniony *expressis verbis* w treści art. 25 § 1 upsn, niejako w uprzywilejowanej pozycji do innych ośrodków diagnozowania¹⁴. Podobnie statystyka procesowa, zwłaszcza w obszarze spraw opiekuńczo-wychowawczych i poprawczych, nie pozostawia złudzeń, że działalność OZSS powinna wieść prym wśród form oceny osobowości w sprawach nieletniego (Ostaszewski, 2010). Na te oczekiwania i obecny stan rzeczy składa się wiele czynników, których analiza wymaga rozwinięcia.

Pierwszy z nich wynika z samej regulacji normatywnej. Zgodnie bowiem z art. 25 § 2 upsn obligatoryjnie przeprowadza się wymienioną opinię przed wydaniem orzeczenia o umieszczeniu nieletniego w młodzieżowym ośrodku wychowawczym, podmiocie leczniczym niebędącym przedsiębiorcą, domu pomocy społecznej lub zakładzie poprawczym. Odpowiednie stosowanie art. 25 upsn na zasadzie odesłania z art. 18 § 2 pkt d upsn wobec postępowań karnych prowadzonych w oparciu na art. 10 § 2 kk i stosowanie reguły wnioskowania argumentum *a maiori ad minus* wymaga zasięgnięcia tej opinii również przez sąd karny przed wydaniem orzeczenia skazującego nieletniego na karę pozbawienia wolności (Sienkiewicz, 1992; zob. wyrok SA we Wrocławiu z dnia 6 listopada 2012 r., II AKa 311/12, LEX nr 1238670). O ile bowiem dostrzega się potrzebę uzyskania opinii o osobowości przed każdą łagodniejszą formą izolacji w sprawach nieletnich, o tyle pilniejsza staje się taka diagnoza przed zastosowaniem kary w postaci pozbawienia wolności. Odzwierciedleniem tych regulacji jest także struktura spraw, w których sędziowie są najczęściej skłonni do skierowania nieletniego na badania do OZSS. Jak się okazuje, dotyczy to głównie postępowań, gdzie aktualizuje się obligatoryjna przesłanka z art. 25 § 2 upsn, gdy nieletni po raz kolejny trafia przed sąd wobec nieskuteczności

¹⁴ Rozszerzenie możliwości opiniowania przez inne podmioty zostało wprowadzone Ustawą z dnia 15 września 2000 r. o zmianie ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich (Dz.U. z 2000 r. Nr 91 poz. 1010).

poprzednio zastosowanych środków wychowawczych, a ogólnikowość wywiadu środowiskowego nie daje odpowiedzi na pytanie o przyczynę pogłębiającej się demoralizacji młodego człowieka. Analiza obligatoryjnych przesłanek z art. 25 § 2 upsn pozwala stwierdzić, że konieczność uzyskania opinii OZSS o nieletnim wynika często (w blisko 80%) z jego niesatysfakcjonującej diagnozy, pochodzącej przede wszystkim z wywiadów kuratorskich (Klaus, 2007–2008), na podstawie których sądy sięgają najpierw po środki w postaci nadzoru kuratora lub upomnienia nieletniego, a w sprawach młodszych nieletnich ograniczają się nawet do umorzenia postępowania. Badania kryminologiczne obrazują, jak duży odsetek nieletnich powraca do sądu, gdyż wcześniejsza diagnoza przyczyn demoralizacji okazała się niepełna i nietrafna (Włodarczyk-Madejska, 2016b)¹⁵. Sposób orzekania przez sędziów w sprawach nieletnich wynika bowiem ze struktury informacji, do których mają dostęp przed orzekaniem środka opiekuńczo-wychowawczego lub poprawczego. Rzadziej są to niestety informacje o środowisku zewnętrznym nieletniego, o relacjach z ojcem i innymi krewnymi, sąsiadami czy środowiskiem szkolnym. Zdarza się również, że sąd przed zastosowaniem pierwszego środka opiekuńczo-wychowawczego wobec nieletniego nie dysponuje kompleksowym zestawieniem informacji, jak już w latach 70. przekonywał w swoich badaniach Strzembosz (1984a; dotyczyło to ok. 20% spraw), a obecnie podnosi to w doktrynie Rzeplińska (2014). Powyższe konkluzje potwierdzają także ankietowani sędziowie, którzy w sprawach nieletnich najczęściej stosują opinię OZSS, gdy wymaga tego art. 25 § 2 upsn lub sugeruje to wywiad kuratorski. Najchętniej z opinii OZSS korzystają sędziowie młodszy stażem, którzy nie ulegają rutynie sięgania po szybszy środek dowodowy w postaci wywiadu kuratorskiego. Wszyscy jednak zgodnie stwierdzają (blisko 87% ankietowanych sędziów), że pomocniejsza w orzekaniu jest kompleksowa opinia OZSS, której trudno zarzucić brak fachowości i obiektywizmu, ze względu na ośrodek zlecający, którym nie jest żadna ze skonfliktowanych stron (Włodarczyk-Madejska, 2018).

Nie może dziwić, że sąd zlecający przeprowadzenie kompleksowej opinii nieletniego nie jest uprawniony do przesądzenia specjalności osób zaangażowanych w proces diagnostyczny, gdyż byłoby to ingerowaniem w materię wymagającą wiadomości specjalnych. Z pewnością jest to także uzasadnione z punktu widzenia metodologicznego, ponieważ dopiero przebieg procesu diagnostycznego może

15 Dla ok. 90% badanych analizowana sprawa nie jest pierwszym kontaktem z sądem dla nieletnich. Problem nie tkwi nawet w większej skuteczności środków izolacyjnych, gdyż badania przekonują o odwrotnej zależności, ale w trafnym dostosowaniu wielu różnych, uzupełniających się środków o charakterze opiekuńczo-wychowawczym (Drapała, Kulma, 2014; Paszkowska, 1992).

zrodzić potrzebę uzupełnienia treści opinii o nowy punkt widzenia, kolejną metodę czy technikę. Jest to także jeden z walorów opinii OZSS w stosunku do powoływania biegłych konkretnych specjalności i dopiero na podstawie otrzymanych wyników zasięgania opinii uzupełniających w zakresie innych specjalności, co znacznie wydłuża postępowanie i nie prowadzi do wspólnego uzgadniania stanowisk. Pod tym względem okazuje się, że przeważający udział w opiniach OZSS biorą psychologowie i pedagodzy, choć nadal postuluje się w piśmiennictwie większe uczestnictwo lekarzy, w tym zwłaszcza psychiatrów¹⁶. Deficyt tych specjalności jest szerzej występującym w Polsce problemem niewystarczającej liczby lekarzy specjalizujących się w psychiatrii dzieci i młodzieży, co w dobie coraz większych problemów nieletnich ze zdrowiem psychicznym, zdynamizowanych przez okres odosobnienia w pandemii, rosnące uzależnienie od internetu i gier komputerowych oraz brak efektywnego nadzoru wychowawczego rodziców, może tylko ten problem pogłębić.

Trzeba jednak pamiętać, że przedmiotowa opinia OZSS, której cel i zakres zostały wyraźnie ograniczone do kompleksowej diagnozy osobowości oraz określenia właściwych kierunków oddziaływania na nieletniego, nie może zastępować opinii o stanie zdrowia psychicznego sporządzonej przez co najmniej dwóch biegłych lekarzy psychiatrów, o której mowa w art. 25a § 1 upsn, i to nawet, gdyby w przygotowaniu opinii OZSS brali lekarze psychiatry (Wyrok SN z dnia 18 lutego 2009 r., III KK 334/08, LEX nr 491248)¹⁷. Wynika to bowiem z innej zawartości tych opinii, z których ta psychiatryczna jest sporządzana w węższym zakresie, ograniczającym się do stanu zdrowia psychicznego. Problem tkwi także w tym, że art. 25a upsn stawia wymóg formalnego zarządzenia przez sąd badania przez biegłych psychiatrów, co jest dopiero legitymacją do wykorzystania ich wyników jako opinii o stanie zdrowia psychicznego (Gaberle, 2001), w przeciwnym razie opiniowanie nie będzie miało waloru procesowego.

Należy tu wyraźnie podkreślić, że sąd kieruje do OZSS konkretne pytania, z czego najczęściej dotyczą one ustalenia środka, którego zastosowanie będzie najlepiej oddziaływać na wymiar resocjalizacyjny nieletniego. Ubogi zestaw pytań ze strony organu procesowego powoduje, że większość opinii OZSS zawiera dodatkowe informacje, aby dać sądowi szerszy obraz środowiska nieletniego lub zaniedbań wychowawczych jego rodziców, zmuszając tym samym organ do rzetelniejszej oceny

¹⁶ Psychiatrizy biorą udział w ok. 40% sporządzanych opinii (Ostaszewski, 2010).

¹⁷ Wyrok wydany w kontekście braku przydatności Opinii Zespołu Diagnostycznego ze Schroniska dla Nieletnich dla oceny stanu zdrowia psychicznego, ustalonej w oparciu o art. 25a § 1 upsn.

zgrupowanego materiału¹⁸. Wiele badań przeprowadzonych zarówno na gruncie opiniowania w sprawach nieletnich, jak i w sprawach rodzinno-opiekuńczych prowadzi do wniosku, że sądy niejako automatycznie przychylają się do sugerowanego przez OZSS rozstrzygnięcia w zakresie oddziaływania na nieletniego, niedostatecznie nawet uzasadniając względy, jakie o tym przesądziły. Zbieżność sugestii zespołu z następnie wydanymi orzeczeniami sięga 80–85%, zwłaszcza gdy dotyczy to zalecenia skierowania nieletniego do młodzieżowego ośrodka wychowawczego oraz zakładu poprawczego bez warunkowego zawieszenia jego wykonania¹⁹. Wzmacnia to dodatkowo to, że tak sporządzona opinia w jednej sprawie może do upływu 6 miesięcy poprzedzających wszczęcie postępowania posłużyć jako materiał dowodowy w innym prowadzonym wobec nieletniego postępowaniu (art. 25 § 4 upsn)²⁰. Należy tu jednak zaznaczyć, że opisanemu zjawisku automatyzmu sądów we wdrażaniu zaleceń OZSS towarzyszy jednocześnie brak informacji zwrotnej dla zespołu opiniodawczego w zakresie wydanego przez sąd rozstrzygnięcia, co utrudnia w konsekwencji specjalistom ocenę efektywności prowadzonej przez nich diagnozy, inaczej niż ma to miejsce w pracy kuratorskiej (Włodarczyk-Madejska, 2018)²¹.

W wielu sprawach krytykuje się to, że organ procesowy nie formułuje dokładnych wniosków dowodowych lub bagatelizuje pytania o nieskuteczność stosowanych dotychczas środków opiekuńczo-wychowawczych. Nadal niedostatecznie eksponuje się we wnioskach o przeprowadzenie opinii aspekt więzi emocjonalnych oraz charakterystyk środowiska szkolnego i rodzinnego, w tym ocenę wydolności wychowawczej rodziców, edukację, ewentualne uzależnienia oraz zdrowie fizyczne nieletniego i przebieg jego rozwoju psychoseksualnego, co stanowi pokłosie niewystarczającego przygotowania sędziów w zakresie specjalistycznej wiedzy psychologicznej (Ostaszewski, 2010). Z punktu widzenia sądu atrakcyjniejsze staje się dociekanie o proponowane środki oddziaływania oraz stan zdrowia psychicznego, a także stopień demoralizacji i jego przyczyny. Takie postawienie sprawy prowadzi do

18 Jak wskazują badania Ostaszewskiego (2010), blisko 80% analizowanych opinii wychodziła poza ramy wyznaczone zwięzłymi pytaniami sądu.

19 Dla porównania zbieżność orzeczenia sądu z sugestiami zawartymi w sporządzonych wywiadach środowiskowych wynosiła ok. 60% (Skrętowicz, Kielasińska, 1990; Włodarczyk-Madejska, 2016b).

20 Zmiana wprowadzona ustawą z dnia 29 lipca 2011 r. o zmianie ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich (Dz.U. Nr 191 poz. 1134). W art. 25 § 4 upsn przeoczono to, że w postępowaniu w sprawach nieletnich zlikwidowano postępowanie wyjaśniające, które funkcjonowało do 2 stycznia 2014 r. i co wymagałoby w tym zakresie koniecznej interwencji ustawodawcy.

21 Blisko 70% ankietowanych pracowników OZSS nie miało informacji o wykorzystaniu przez sąd wskazywanych przez nich zaleceń.

uzyskania niemal gotowej odpowiedzi co do rozstrzygnięcia w sprawie, nie pozwalając sądowi dostatecznie zweryfikować diagnozy specjalistów przez filtr pozostałych, cząstkowych informacji. Jest to zapewne swoisty bufor bezpieczeństwa dla orzekających w sprawach nieletnich sędziów, nierzadko niemających wystarczającego przygotowania z zakresu psychologii i psychiatrii dziecięcej. Niewątpliwie precyzyjne formułowanie tez dowodowych ułatwiałoby również stronom kontrolę tak sporządzonej opinii, gdyż jej kompleksowość wynikałaby z różnorodności czynników, które zostały przez specjalistów przeanalizowane, pozwalając uczestnikom postępowania przeniknąć przez kolejne etapy diagnostyczne.

Bardzo ważnym i od dawna postulowanym rozwiązaniem było ustandaryzowanie w warstwie normatywnej metodologii opiniowania, czego emanacją stało się zarządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 1 lutego 2016 r. w sprawie ustalenia standardów metodologii opiniowania w opiniodawczych zespołach sądowych specjalistów (Dz. Urz. Min. Spr. z 2016 r. poz. 76 ze zm.)²². Opinie OZSS z racji różnorodności specjalistów wykorzystują znacznie więcej technik, metod ilościowych i jakościowych, nie ograniczając się tylko do najczęściej stosowanego wywiadu lub rozmowy diagnostycznej. Nadal jednak te opinie sporadycznie przedstawiają wyniki z poszczególnych cząstkowych technik badawczych, co nie sprzyja przejrzystości wniosków końcowych.

Obok wymienionych bolączek w piśmiennictwie często wskazuje się także na zbyt hermetyczny język sądowych specjalistów oraz długi okres oczekiwania na przedmiotową opinię. Przewlekłość postępowania w polskich sprawach dotyczących nieletnich sygnalizował już Europejski Trybunał Praw Człowieka m.in. w sprawie K.J. przeciwko Polsce (Wyrok ETPC z dnia 1 marca 2016 r., skarga nr 30813/14, LEX nr 1992023). Nowelizacją z 2019 r. wydłużono termin sporządzenia opinii, przyjmując wartość graniczną 21 dni od zakończenia badania w zależności od decyzji organu zlecającego, co jednak nie jest wystarczającym remedium na wskazany problem. Na pierwszy rzut oka wydaje się, że w parze za wieloosobowym składem specjalistów i zróżnicowanym pod względem metodologicznym sposobem opiniowania musi iść cierpliwość organu procesowego oczekującego na tak kompleksową opinię. Przeprowadzone w piśmiennictwie analizy wskazują jednak na zbyt długi okres oczekiwania na wyznaczenie terminu badania, nie zaś przewlekłość w jej sporządzaniu, na co błędnie jest ukierunkowana ostatnia nowelizacja (Włodarczyk-Madejska, 2018). Może to skłaniać tylko do jednego wniosku, zgodnie z którym polski wymiar

²² Był to ostatni z wydanych aktów wykonawczych do nowej ustawy z 2015 r., postulowany choćby w wystąpieniach RPO wskazujących na konieczność uregulowania tej kwestii (zob. RPO, 2016).

sprawiedliwości w sprawach nieletnich wciąż dysponuje niewystarczającą bazą specjalistów pracujących w OZSS, znacznie przeciążonych i niedofinansowanych, a tego stanu rzeczy nie zmieni wydłużenie terminu na sporządzenie opinii, skoro czas oczekiwania na badania nieletniego jest niepomiaralnie dłuższy od czasu przygotowania wniosków końcowych przez specjalistów.

Przeprowadzone dotychczas badania prowadzą również do wniosku, że liczba opinii diagnostycznych zleconych przed sądem karnym jest znacznie mniejsza niż w sprawach prowadzonych wobec nieletniego przed sądem rodzinnym. Jest to wynikiem nie tylko znacznie większej liczebności prowadzonych postępowań opiekuńczo-wychowawczych i poprawczych w porównaniu ze sprawami karnymi, ale również – jak zauważa się w doktrynie (Ostaszewski, 2010) – swoistą rutyną prokuratora i sędziego, częściej korzystających w toku postępowania karnego z indywidualnych opinii biegłych, których liczebność i dostępność stwarza dogodniejsze warunki dla sprawnego sporządzenia opinii. Zespół specjalistów – obejmujący swoją działalnością cały okręg sądowy, przeciążony licznymi zleceniami sądów cywilnych i nieustannie borykający się z deficytami osobowymi i finansowymi – stanowi dla niektórych sędziów widmo przewlekłości postępowania, którego nie niweluje atrakcyjność poznawcza przygotowanej opinii.

Nadal wiele wątpliwości wokół działalności OZSS-ów budzi kwestia braku dostępu osób badanych do materiałów pochodzących z diagnostyki i stanowiących podstawę wydania opinii, połączona z wykluczeniem prawa do rejestracji przebiegu diagnostycznego przez uczestniczących w badaniu. Stosownie bowiem do treści punktu 9.3 załącznika do zarządzenia z dnia 1 lutego 2016 r. w sprawie ustalenia standardów metodologii opiniowania w opiniodawczych zespołach sądowych specjalistów (Dz. Urz. Min. Spr. z 2016 r. poz. 76.), materiały pochodzące z badania i stanowiące podstawę wydania opinii nie mogą być udostępniane osobom badanym. Dodatkowo punkt 5.3 lit. c tego samego załącznika stanowi, że drugi etap procesu diagnostycznego obejmuje poinformowanie osób badanych o braku zgody na rejestrację badania oraz możliwości przerwania lub odstąpienia od badania w sytuacji nieprzestrzegania przez osoby badane zakazu rejestracji. Krytycy stanu *de lege lata* podnoszą w tym kontekście, że brak dostępu do dokumentacji czyni iluzoryczną możliwość postawienia trafnych i skutecznych zarzutów do powstałej opinii pod względem właściwej i aktualnej metody, narzędzi i technik badawczych czy dokonania skutecznej kontroli procesu przetwarzania danych dotyczących badanego. Nie jest to błaży problem, zważywszy, że sądom w sprawach nieletnich zarzuca się niekiedy bezrefleksyjne powielanie proponowanych w opinii środków oddziaływania, co odzwierciedlają najlepiej cytowane wcześniej statystyki. W ostatnich skargach

Rzecznika Praw Obywatelskich (RPO) znajdują się również poważne zastrzeżenia co do zgodności cytowanych przepisów z Konstytucją. Rzecznik zauważył bowiem, że na podstawie aktu wewnętrznego, jakim jest zarządzenie Ministra Sprawiedliwości, pozbawia się osobę badaną możliwości kontroli przetwarzania danych, które jej dotyczą, czyniąc tak daleko idące ograniczenie określonych w Konstytucji praw jednostki bez uzasadnienia i wbrew ogólnym, ustawowym zasadom ochrony danych osobowych²³. Te obawy nie spotkały się dotychczas z interwencją ustawodawcy. W odpowiedzi na interpelację nr 9394 z 4 listopada 2020 r.²⁴ Ministerstwo Rodziny i Polityki Społecznej wyraziło stanowisko, że wykonywane w ramach OZSS badania psychologiczne, pedagogiczne i lekarskie nie stanowią czynności procesowych, do których można byłoby stosować unormowania procedury cywilnej i w ten sposób utrwaląc przebieg czynności opiniodawczej. Często przywoływanym argumentem w tej dyskusji jest także potrzeba ochrony tajemnicy wrażliwych informacji związanych z nieletnim, w których posiadaniu są specjaliści w związku z wykonywaniem zawodu stosownie do art. 40 ust. 1 Ustawy z dnia 5 grudnia 1996 r. o zawodach lekarza i lekarza dentysty (Dz.U. z 2021 r. poz. 790 t.j.) lub art. 4 ust. 1 pkt 1 i 2 Ustawy z dnia 8 czerwca 2001 r. o zawodzie psychologa i samorządzie zawodowym psychologów (Dz.U. z 2019 r. poz. 1026 t.j.).

Z pewnością nie można w tym zakresie szukać adekwatnych rozwiązań na gruncie przepisów Ustawy z dnia 6 listopada 2008 r. o prawach pacjenta i Rzeczniku Praw Pacjenta, co rozstrzygnęło orzecznictwo administracyjne (Dz.U. 2020 poz. 849 t.j.; Postanowienie NSA z dnia 8 listopada 2012 r., II OZ 958/12, LEX nr 1248512). Do badanych osób nie można zastosować definicji pacjenta z art. 3 ust. 1 pkt 4 Ustawy z dnia 6 listopada 2008 r. o prawach pacjenta i Rzeczniku Praw Pacjenta, gdyż nieletni, który jest poddawany badaniom przez sądowych specjalistów, nie zwraca się do ich zespołu o udzielenie świadczenia zdrowotnego, gdyż opinia służy celom postępowania i jest tworzona na zlecenie sądu oraz prokuratora. Co więcej, w skład zespołu wchodzi nie tylko przedstawiciele zawodów medycznych, ale również

23 Wystąpienie RPO w sprawie OZSS do Ministerstwa Sprawiedliwości (znak: IV.502.5.2014.MK). To zaniepokojenie podzielał także Generalny Inspektor Ochrony Danych Osobowych w wystąpieniu z dnia 13 września 2016 r. (znak: DOLIS-035-1732/16/BG), będące wcześniej odpowiedzią na pismo Posła na Sejm RP Pawła Skuteckiego z 23 czerwca 2016 r. Zwrócił on uwagę, że różnorodność danych pozyskiwanych z różnych dziedzin w trakcie procesu opiniodawczego wymaga opracowania przepisów rangi ustawowej zapewniających należyty poziom ochrony danych osobowych, dostęp stron do akt z poszanowaniem metodologii badań.

24 Odpowiedź na interpelację nr 9394 w sprawie postulatów ruchu społecznego #MamyMówiąDość z dnia 4 listopada 2020 r. Pobrane z: <https://www.sejm.gov.pl/sejm9.nsf/InterpelacjaTresc.xsp?key=BV3JZ5>.

choćby pedagodzy, których opinia nie może być w żaden sposób potraktowana jako dokumentacja medyczna. Z tej racji zarówno OZSS, jak i Prezes Sądu Okręgowego nie mogą zostać potraktowani jako podmioty udzielające świadczeń zdrowotnych i w tym sensie nie są zobowiązani do tworzenia oraz udostępniania dokumentacji, zwłaszcza, że orzecznictwo odmawia opinii zespołu sądowych specjalistów miana dokumentacji medycznej (postanowienie WSA w Bydgoszczy z dnia 9 maja 2018 r., II SAB/Bd 7/18, LEX nr 2493222; wyrok WSA w Warszawie z dnia 22 lutego 2021 r., II SA/Wa 741/20, LEX nr 3280219). W praktyce oznacza to również, że Prezes Sądu Okręgowego, do którego wpłynię wniosek o wydanie dokumentacji, nie jest zobowiązany do wydania decyzji czy postanowienia bądź do podjęcia działań określonych w art. 3 § 2 pkt 4 Ustawy z dnia 30 sierpnia 2002 r. – Prawo o postępowaniu przed sądami administracyjnymi (Dz.U. z 2022 r. poz. 329 t.j.).

Nieskuteczna okazuje się również podejmowana przez strony próba podważenia legalności przetwarzania danych osobowych znajdujących się w dokumentach opracowanych przez OZSS-y i pod tym pretekstem uzyskania dokumentacji służącej do wydania opinii dla sądu. Zgodnie z art. 1 ust. 1 uozss OZSS-y działają w sądach okręgowych, stanowiąc tym samym część struktury organizacyjnej. Istnieje tutaj uprawniona przesłanka do przetwarzania danych nieletniego, pozostająca w zgodzie z art. 6 ust. 1 lit. c oraz art. 9 ust. 2 lit. f rozporządzenia Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2016/679 z dnia 27 kwietnia 2016 r. w sprawie ochrony osób fizycznych w związku z przetwarzaniem danych osobowych i w sprawie swobodnego przepływu takich danych oraz uchylenia dyrektywy 95/46/WE (ogólne rozporządzenie o ochronie danych; Dz.U.UE.L.2016.119.1). Przetwarzanie danych nieletniego bez jego zgody jest bowiem niezbędne do wypełnienia obowiązku prawnego ciążącego na administratorze tych danych – sądzie, nawet uwzględniając, że są to dane szczególnego rodzaju (wrażliwe), gdyż ich przetwarzanie jest nie tylko dopuszczalne, ale i niezbędne do ustalenia, dochodzenia lub obrony roszczeń lub w ramach sprawowania wymiaru sprawiedliwości przez sądy. Jak wielokrotnie podkreślał Urząd Ochrony Danych Osobowych (UODO), nie ma on kompetencji do ingerowania w treść dokumentów sporządzanych w ramach sprawowania przez sądy wymiaru sprawiedliwości, tj. w zasady sporządzenia i gromadzenia przez sądy w aktach dokumentów powstałych na zlecenie sądów, stanowiących część materiału dowodowego. Jest to podyktowane podstawowym celem ochrony konstytucyjnej zasady niezawisłości sądów (decyzja Prezesa UODO nr ZSOŚS.440.50.2019; decyzja Prezesa UODO nr ZSOŚS.440.153.2018; zob. na gruncie poprzedniego stanu prawnego dotyczącego ochrony danych osobowych wyrok NSA z dnia 2 marca 2001 r., II SA 401/00, Wokanda 2001, nr 9, poz. 33). W myśl § 9 pkt 1 zarządzenia z dnia 1 lutego 2016 r.

w sprawie ustalenia standardów metodologii opiniowania w opiniodawczych zespołach sądowych specjalistów (Dz. Urz. Min. Spr. z 2016 r. poz. 76) przeprowadzone badania mają również zapewniać dyskrecję i bezpieczeństwo. Niewątpliwie postulaty rozszerzenia dostępu do materiałów specjalistów zebranych podczas opiniowania najczęściej są wysuwane wobec spraw rodzinnych, w tym zwłaszcza rozwodowych, gdzie między skrajnie skonfliktowanymi stronami uzyskane informacje mogłyby posłużyć do kolejnego ataku na stronę przeciwną lub do skutecznej manipulacji emocjami dziecka w kontekście zdobytych o nim informacji. Ten problem nie pozostaje jednak bez znaczenia także w sprawach z udziałem nieletniego, gdzie podobnie należy rozważyć, czy rejestracja obrazu lub dźwięku nie posłuży do zniekształcenia odpowiedzi nieletniego podczas procesu opiniowania i nie rodzi niebezpieczeństwa konfliktu w relacji między nieletnim a jego rodzicami, których proces wychowawczy niekiedy jest przyczyną demoralizacji. Próbując pogodzić te regulacje, wydaje się, że słusznie proponuje RPO (RPO, 2018), aby rozważyć możliwość utrwalenia przebiegu badania nieletniego przede wszystkim dla sądu, co mogłoby z powodzeniem służyć weryfikacji zarzutów wnoszonych do opinii. Takie rozwiązanie zabezpieczyłoby wymiar sprawiedliwości w sprawach nieletnich przed nieprawidłowym rozstrzygnięciem, jednocześnie chroniąc osobę badaną w zgodzie z metodologią i etyką zawodu psychologa, psychiatry czy lekarza pediatry.

Jeszcze innym aspektem kontroli działalności opiniodawczej OZSS jest nadzór Ministra Sprawiedliwości obejmujący przestrzeganie standardów metodologii opiniowania i procedury badań psychologicznych, pedagogicznych lub lekarskich, a także terminowości sporządzania opinii. Z racji jednak, że wymieniony nadzór nie może ingerować w dziedzinę, w której specjaliści są niezależni (art. 4 ust. 2 uozss), w dyskusji o funkcjonowaniu OZSS wysuwa się propozycje korzystania przez specjalistów sądowych z rodzaju superwizji jako kontroli działalności merytorycznej zespołów. Oczywiście należy tu postawić zasadnicze pytanie, czy rola superwizora ma sprowadzać się do czynności kontrolnych czy do profesjonalnej konsultacji i pomocy dla sądowych specjalistów, którzy w związku z własnymi, osobistymi mankamentami muszą mieć nieustanne wsparcie, aby ich praca odpowiadała kompetencjom, a nie jedynie aktualnym osobistym dyspozycjom. Niestety poruszana problematyka nieodłącznie wiąże się z wymiarem ekonomicznym działalności sądów okręgowych, przy których funkcjonują OZSS, na co już nie ma wpływu najlepiej skonstruowana propozycja doktrynalna. Wydaje się jednak, że rola konsultacji superwizora, obok wielu atrakcyjnych aspektów, powinna nadal sprowadzać się do działalności wspierającej, a nie kontrolującej, gdyż na gruncie aktualnie obowiązujących przepisów nie ma podstawy do innego określenia roli takich podmiotów.

ZAKOŃCZENIE

Opisana działalność OZSS stanowi z pewnością najistotniejszy wkład we wdrażanie zasady indywidualizacji w obszarze postępowań wobec nieletnich. Jej konkurencyjność zasada się nie tylko na kompleksowym uzgadnianiu przez zespół różnych specjalistów diagnozy nieletniego, ale również na niezależności i bezstronności specjalistów zatrudnionych przy sądzie okręgowym, gwarantowanej już na etapie zlecenia tej opinii przez organ orzekający, bez zaangażowania żadnej ze stron. Przytoczone w opracowaniu walory opiniowania przez OZSS nie mogą przesłaniać, że nie każde postępowanie z udziałem nieletniego musi bez wyjątku rodzić potrzebę sięgania po tak rozbudowany środek dowodowy. Nie zawsze odbywa się to z dobrem dla sprawności postępowania, stąd należy poprzestać na dotychczasowym katalogu przypadków, w których ustawodawca nakazuje skorzystanie z działalności OZSS. Jeżeli spóźniona sprawiedliwość w sprawach karnych wypacza idee resocjalizacji dorosłych, to jakże bardziej efektywność orzekania sądu okazuje się konieczna przy reakcji na demoralizację nieletniego. Trzeba bowiem zawsze wiedzieć, że pierwszym i wystarczającym instrumentem opiniodawczym w drobnych, a zarazem pierwszych dla danego nieletniego sprawach o demoralizację, może okazać się wywiad kuratorski i wówczas wybór najbardziej rozbudowanej i czasochłonnej formy opiniodawczej jawi się jako nieproporcjonalne dla wymiaru sprawiedliwości w sprawach nieletnich. Z całą stanowczością należałoby zatem odrzucić propozycje wysuwane niekiedy w doktrynie (Mączyńska, 2017), aby w każdej sprawie z udziałem nieletniego sąd miał obowiązek sięgania po opinię OZSS, zwłaszcza, że wiele spraw z udziałem nieletniego dotyczy jedynie drobnych czynów przejawiających demoralizację, wymagających ostatecznie upomnienia czy zastosowania nadzoru kuratora. Materiał przygotowany wcześniej przez kuratora stanowi także punkt wyjścia do diagnozowania nieletniego, zwłaszcza w kontekście uwarunkowań środowiskowych. Stosowanie opinii OZSS powinno być zatem zarezerwowane dla najpoważniejszych spraw, stanowiąc możliwy do wdrożenia instrument opiniodawczy również tam, gdzie dodatkowo taką potrzebę dostrzeże sąd.

E-mail autora: maciej.andrzejewski@uph.edu.pl.

BIBLIOGRAFIA

- Banaszak, P. (2019). Ustawodawstwo polskie a Wzorcowe Reguły Minimum Narodów Zjednoczonych dotyczące sprawiedliwości wobec nieletnich. W: P. Banaszak, K. Burdziak (red.), *Standardy postępowania z nieletnimi – raport z badania*. Warszawa: Instytut Wymiaru Sprawiedliwości.
- Drapała, K., Kulma, R. (2014). Powrotność do przestępstwa nieletnich opuszczających zakłady poprawcze (raport z badań). *Prawo w Działaniu*, 19, 204–246.
- Gaberle, A. (2001). Diagnozowanie nieletniego (meandry nowelizacji ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich). *Palestra*, 9–10, 23–33.
- Grześkowiak, A. (1987). Polskie prawo nieletnich w świetle Reguł Minimalnych Narodów Zjednoczonych dotyczących wymiaru sprawiedliwości względem nieletnich. *Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny*, 3, 115–131.
- Holewińska-Łapińska, E. (2014). *Opinia w sprawie potrzeby zmian stanu prawnego normującego Rodzinne Ośrodki Diagnostyczno-Konsultacyjne*. Warszawa: Instytut Wymiaru Sprawiedliwości.
- Iwaniuk, T. (1975). O aktualnej sytuacji i zadaniach ośrodków diagnostycznych dla nieletnich. *Problemy Wymiaru Sprawiedliwości*, 7, 84–85.
- Jaros, P. J. (2012). *Prawa dziecka. Dokumenty Rady Europy*. Warszawa: Biuro Rzecznika Praw Dziecka.
- Karpiński, Z. (1960). Kryteria rozeznania nieletnich. *Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny*, 1, 83–104.
- Klaus, W. (2007–2008). Działalność wychowawcza sądu rodzinnego wobec nieletnich – pomiędzy ideami a praktyką. *Archiwum Kryminologii*, XXIX–XXX, 331–347.
- Klaus, W. (2009). *Dziecko przed sądem. Wymiar sprawiedliwości wobec przestępczości młodszych nieletnich*. Warszawa: Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne.
- Konarska-Wrzosek, V. (1999). Ochrona nieletnich przed demoralizacją i przestępczością w ujęciu ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich. *Państwo i Prawo*, 5, 45–59.
- Korcyl-Wolska, M. (2015). *Postępowanie w sprawach nieletnich na tle standardów europejskich*. Warszawa: Wolters Kluwer Polska.
- Kubiak, W. (1986). *Funkcjonowanie Rodzinnego Ośrodka Diagnostyczno-Konsultacyjnego w systemie wychowania prewencyjno-resocjalizacyjnego dzieci i młodzieży*. Szczecin: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego.
- Mączyńska, M. (2017). *Prawo nieletniego sprawcy czynu zabronionego do rzetelnego procesu sądowego na tle obowiązujących i projektowanych przepisów prawa polskiego oraz standardów międzynarodowych*. Rozprawa doktorska. Pobrane z: <https://repozytorium.ka.edu.pl/bitstream/handle/11315/28073/>

- MACZYNSKA_Prawo_nieletniego_sprawcy_czynu_zabronionego_2017.pdf?sequence=1&isAllowed=y.
- Mogilnicki, A. (1925). *Dziecko i przestępstwo*. Warszawa: Wydawnictwo M. Arcta.
- Nowak, T. (1975). Charakter prawny opinii opracowywanych przez ośrodki diagnostyczno-selekcyjne w postępowaniu z nieletnimi. *Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny*, 2, 55–66.
- Ostaszewski, P. (2010). *Opinie diagnostyczne w sprawach nieletnich*. Warszawa: Instytut Wymiaru Sprawiedliwości.
- Ostaszewski, P. (2013). Opinie sporządzane przez rodzinne ośrodki diagnostyczno-konsultacyjne w sprawach opiekuńczych i rozwodowych. *Prawo w działaniu. Sprawy cywilne*, 14, 7–25.
- Paszowska, A. (1992). *Efektywność i uwarunkowania wykonywanego nadzoru kuratora przy orzekanych wobec nieletnich środkach poprawczych. Fakty i artefakty*. Białystok: Filia Uniwersytetu Warszawskiego w Białymstoku.
- Rzecznik Praw Obywatelskich. (2016). *Wystąpienie RPO do Ministerstwa Sprawiedliwości (znak: IV.502.5.2014.MK/MSu)*. Pobrane z: <https://bip.brpo.gov.pl/sites/default/files/Wystapienie%20do%20Ministra%20Sprawiedliwosci%20ws%20sporządzania%20opinii%20w%20sprawach%20rodziny%20przez%20opiniodawcze%20zespolu%20sadowych%20specjalistow%2016.05.2016.pdf>.
- Rzeplińska, I. (2014). Nieletni i reakcja na ich czyn. W: A. Adamski (red.), *Nauki penalne wobec szybkich przemian socjokulturowych: księga jubileuszowa Profesora Mariana Filara. Tom I* (s. 531–540). Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Sienkiewicz, Z. (1992). Glosa do postanowienia SN z dnia 28 listopada 1989 r., V KZP 22/89. *Przebieg Sądowy*, 2, 116.
- Skrętowicz, E. Kielasińska, A. (1990). Znaczenie opinii Rodzinnego Ośrodka Diagnostyczno-Konsultacyjnego w postępowaniu z nieletnimi. W: T. Bojarski (red.), *Orzekanie środków wychowawczych i poprawczych w praktyce sądów rodzinnych*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Stojanowska, W. (2002). Dowód z opinii Rodzinnego Ośrodka Diagnostyczno-Konsultacyjnego w sprawach o rozwód i jego wpływ na treść wyroku w świetle wyników badań aktowych. *Zeszyty Prawnicze UKSW*, 2/1, 7–56.
- Strzembosz, A. (1984a). Polskie sądy rodzinne w świetle badań empirycznych. *Archiwum Kryminologii*, XI, 167–225.
- Strzembosz, A. (1984b). *Postępowanie w sprawach nieletnich w prawie polskim*. Lublin: Redakcja Wydawnictw KUL.
- Strzembosz, A. (1985). *System sądowych środków ochrony dzieci i młodzieży przed niedostosowaniem społecznym*. Lublin: Redakcja Wydawnictw KUL.

- Taracha, A. (2020). *Międzynarodowe standardy postępowania w sprawach dotyczących przestępstw popełnionych przez osoby nieletnie*. Warszawa: Instytut Wymiaru Sprawiedliwości.
- Wierzbicki, P. (1984). Indywidualizacja środków stosowanych w postępowaniu z nieletnimi. *Nowe Prawo*, 9, 73.
- Włodarczyk-Madejska, J. (2016a). Stosowanie izolacyjnego środka wychowawczego oraz środka poprawczego w świetle badań aktowych. *Prawo w Działaniu. Sprawy karne*, 26, 212–240.
- Włodarczyk-Madejska, J. (2016b). *Stosowanie środka wychowawczego w postaci umieszczenia w młodzieżowych ośrodkach wychowawczych oraz środka poprawczego przez sądy rodzinne i nieletnich w świetle danych statystycznych i badań aktowych*. Warszawa: Instytut Wymiaru Sprawiedliwości.
- Włodarczyk-Madejska, J. (2018). Współpraca sądu dla nieletnich z instytucjami pomocniczymi w procesie orzekania. *Archiwum Kryminologii*, XL, 153–219.

ORZECZNICTWO

- Decyzja Prezesa UODO nr ZSOŚS.440.153.2018. Pobrane z: <https://uodo.gov.pl/pl/321/1011>.
- Decyzja Prezesa UODO nr ZSOŚS.440.50.2019. Pobrane z: <https://uodo.gov.pl/pl/346/1016>.
- Postanowienie SN z dnia 24 czerwca 1983 r., III KZ 87/83, OSNKW 1983, nr 12, poz. 97.
- Postanowienie NSA z dnia 8 listopada 2012 r., II OZ 958/12, LEX nr 1248512.
- Postanowienie WSA w Bydgoszczy z dnia 9 maja 2018 r., II SAB/Bd 7/18, LEX nr 2493222.
- Wyrok ETPC z dnia 16 grudnia 1999 r., T. przeciwko Zjednoczonemu Królestwu, nr 24724/94, LEX nr 76925.
- Wyrok ETPC z dnia 1 marca 2016 r., skarga nr 30813/14, LEX nr 1992023.
- Wyrok NSA z dnia 2 marca 2001 r., II SA 401/00, Wokanda 2001, nr 9, poz. 33.
- Wyrok SA we Wrocławiu z dnia 6 listopada 2012 r., II AKa 311/12, LEX nr 1238670.
- Wyrok SN z dnia 18 września 1984 r., III KR 237/84, LEX nr 17574.
- Wyrok SN z dnia 18 lutego 2009 r., III KK 334/08, LEX nr 491248.
- Wyrok WSA w Warszawie z dnia 22 lutego 2021 r., II SA/Wa 741/20, LEX nr 3280219.
- Wyrok TK z dnia 28 października 2015 r., U 6/13, OTK ZU 2015, z. 9A, poz. 154.
- Wyrok TK z dnia 29 czerwca 2016 r., SK 24/15, OTK-A 2016, poz. 46.

AKTY PRAWNE

- Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady Unii Europejskiej w sprawie gwarancji procesowych dla dzieci będących podejrzanymi lub oskarżonymi w postępowaniu karnym z dnia 11 maja 2016 r. (Dz.U. UE.L.2016.132.1).
- Europejska Konwencja o Ochronie Prawa Człowieka i Podstawowych Wolności (Dz.U. z 1993 r. Nr 61 poz. 284).
- Konwencja o Prawach Dziecka z dnia 20 listopada 1989 r. (Dz.U. z 1991 r. Nr 120 poz. 526).
- Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2016/679 z dnia 27 kwietnia 2016 r. w sprawie ochrony osób fizycznych w związku z przetwarzaniem danych osobowych i w sprawie swobodnego przepływu takich danych oraz uchylenia dyrektywy 95/46/WE (ogólne rozporządzenie o ochronie danych) (Dz.U.UE.L.2016.119.1).
- Ustawa z dnia 25 lutego 1964 r. – Kodeks rodzinny i opiekuńczy (Dz.U. z 2020 r. poz. 1359 t.j.).
- Ustawa z dnia 17 listopada 1964 r. – Kodeks postępowania cywilnego (Dz.U. z 2021 r. poz. 1805 t.j.).
- Ustawa z dnia 26 października 1982 r. o postępowaniu w sprawach nieletnich (Dz.U. z 2018 r. poz. 969 t.j. ze zm.).
- Ustawa z dnia 5 grudnia 1996 r. o zawodach lekarza i lekarza dentysty (Dz.U. z 2021 r. poz. 790 t.j.).
- Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny (Dz.U. z 2021 r. poz. 2345 t.j.).
- Ustawa z dnia 15 września 2000 r. o zmianie ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich (Dz.U. z 2000 r. Nr 91 poz. 1010).
- Ustawa z dnia 8 czerwca 2001 r. o zawodzie psychologa i samorządzie zawodowym psychologów (Dz.U. z 2019 r. poz. 1026 t.j.).
- Ustawa z dnia 30 sierpnia 2002 r. – Prawo o postępowaniu przed sądami administracyjnymi (Dz.U. z 2022 r. poz. 329 t.j.).
- Ustawa z dnia 6 listopada 2008 r. o prawach pacjenta i Rzeczniku Praw Pacjenta (Dz.U. z 2020 r. poz. 849 t.j.).
- Ustawa z dnia 29 lipca 2011 r. o zmianie ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich (Dz.U. Nr 191 poz. 1134).
- Ustawa z dnia 5 sierpnia 2015 r. o opiniodawczych zespołach sądowych specjalistów (Dz.U. z 2018 r. poz. 708 ze zm.).
- Zalecenie CM/Red (2008) 11 Komitetu Ministrów dla państw członkowskich w sprawie zasad europejskich dotyczących kar i środków alternatywnych stosowanych

wobec sprawców nieletnich z dnia 5 listopada 2008 r. wraz z Załącznikiem do Zalecenia. W: P. J. Jaros (2012), *Prawa dziecka. Dokumenty Rady Europy* (s. 555–587). Warszawa: Biuro Rzecznika Praw Dziecka.

Zalecenie Rec (2003) 20 Komitetu Ministrów dla państw członkowskich dotyczące nowych sposobów postępowania w kwestii przestępczości nieletnich oraz roli systemu wymiaru sprawiedliwości wobec nieletnich. W: P. J. Jaros (2012), *Prawa dziecka. Dokumenty Rady Europy* (s. 516–522). Warszawa: Biuro Rzecznika Praw Dziecka.

Zarządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 10 września 1974 r. w sprawie organizacji i zakresu działania ośrodków diagnostycznych dla nieletnich (Dz. Urz. Min. Spr. z 1974 r. Nr 8 poz. 44).

Zarządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 1 lutego 2016 r. w sprawie ustalenia standardów metodologii opiniowania w opiniodawczych zespołach sądowych specjalistów (Dz. Urz. Min. Spr. z 2016 r. poz. 76).

ROLE OF THE TEAM OF COURT-APPOINTED EXPERTS IN JUVENILE CASES

The article analyzes the activities of a Team of Court-Appointed Experts in juvenile cases as one of the forms of seeking information about the minor's personality and the reasons for their demoralization. The principle of individualization in national and international regulations is described as the primary objective of proceedings involving a minor, which serves to issue a correct decision and ensure fair proceedings. We also presented the evolution of the development of juvenile advisory centers in Poland and assessed the current statutory and regulatory solutions. The full image of the discussed institution is complemented by the compilation of collected empirical data, which had an impact on assessment of a comprehensive opinion of experts by indicating the shortcomings of its use by the court in cases involving a minor.

KEYWORDS

TEAM OF COURT-APPOINTED EXPERTS, PROCEEDINGS IN JUVENILE CASES, CRIMINAL PROCEDURE

Cytowanie:

Andrzejewski, M. (2022). Rola OZSS w sprawach nieletnich. *Dziecko Krzywdzone. Teoria, badania, praktyka*, 21(2), 135–157.

Artykuł jest dostępny na licencji Creative Commons Uznanie autorstwa–Użycie niekomercyjne–Bez utworów zależnych 3.0 Polska.

MINISTERSTWO
SPRAWIEDLIWOŚCI
www.ms.gov.pl

FUNDUSZ
SPRAWIEDLIWOŚCI

Sfinansowano ze środków – Funduszu Sprawiedliwości, którego dysponentem jest Minister Sprawiedliwości